

L. Schuitemaker

kapitein der artillerie b.d.

Van capiteyn tot kapitein

Grepen uit de geschiedenis van het militaire-rangstelsel

Hoewel de hiërarchie en het daarmee samenhangende militaire-rangstelsel als het ware de ruggegraat vormen van de militaire organisatie wordt in de literatuur weinig aandacht besteed aan de ontwikkeling daarvan. Doordat vele militaire historici niet aarzelen allerlei termen, ontleend aan het moderne legerjargon, te gebruiken om functies en functionarissen uit vroegere eeuwen aan te duiden wordt zelfs de indruk gewekt dat dit stelsel sedert het einde van de 16e eeuw, toen de grondslagen voor de huidige militaire structuren werden gelegd, nagenoeg onveranderd is gebleven. Onbekommerd voert men rond 1650 reeds kolonels der infanterie of majoors der cavalerie ten tonele, hoewel die titulatuur eerst veel later ingang vond. Men sprak in die tijd van een kolonel-te-voet en maakte bij het „paardenvolk” een onderscheid tussen de sergeant-majoor-te-paard en een sergeant-majoor bij de dragonders. (Merkwaardigerwijs dook overigens de term „voetvolk” weer op in de mobilisatie 1914-1918, toen men bij de vrijwillige-landstormverbanden een onderscheid maakte tussen voetvolk en wielrijders.)

Ook wordt veelvuldig een „ontijdig” gebruik gemaakt van het woord „officier”. In de 17e eeuw kende men geen onderscheid tussen opper-, hoofd- en subalterne officieren alsmede onderofficieren, doch men sprak van hogere bevelhebbers, regimentsofficieren en de officieren bij de compagnie. Tot deze laatste groep rekende men niet alleen de *capiteyn*, de luitenant en de *vendrigh*, maar ook de sergeanten, korporaals, tromslagers alsmede de schrijver en de provoost, althans bij het voetvolk. Bij de ruitery had men ritmeesters, luitenants, cornetten, een kwartiermeester, trompetters, een fourier en een hoefsmid. De korporaals werden veelal tot de ruiters gerekend, waarvoor dan in de betalingslijst een extra bedrag aan soldij werd opgevoerd. Onder de regimentsoffi-

cieren rekende men niet alleen de kolonel, de luitenant-kolonel en de sergeant-majoor, maar ook de kwartiermeester en de provoost, en in de loop van de 17e eeuw werd dit gezelschap nog uitgebreid met een adjudant en een chirurgijn-majoor. Geven de benamingen van de officieren bij de compagnie nauwelijks aanleiding tot enige explicatie, zulks past wel bij enkele van de regimentsofficieren.

— De ruitery van het Staatse leger kende, in tegenstelling tot de in Staatse dienst zijnde vreemde ruiteregimenten, de luitenant-kolonel niet. Bij de dragonders echter, die op compagniesniveau de titulatuur van de troepen-te-voet volgden, had men wel luitenant-kolonels.

— De sergeant-majoor stond bij het voetvolk boven de kapitein, maar onder de luitenant-kolonel; bij de ruitery tussen de ritmeester en de kolonel. In 1795, bij de vorming van het leger van de Bataafse Republiek verviel die rang. Sergeant-majoor werd toen de hoogste onderofficier, aangezien de adjudant-onderofficier of onderadjudant eerst ten tijde van het Koninkrijk Holland werd ingevoerd. De majoorsrang, zoals wij die kennen, werd in 1799 ingesteld, doch aanvankelijk alleen bij de infanterie.

— Het achtervoegsel -majoor bij de chirurgijn behoort niet in het militaire-rangstelsel thuis, maar uitsluitend in de hiërarchie van de chirurgijns. Hierin onderscheidde men de chirurgijn bij de compagnie, aanvankelijk ook als barbier of veldscheerder aangeduid, de chirurgijn-majoor bij het regiment en de chirurgijn-generaal bij de hogere legerleiding.

— De kwartiermeester in de staf van het regiment was belast met de legering van de troepen te velde en met de aanleg van veldversterkingen. Uit dien hoofde was hij ook zeer gezocht voor militair ingenieur. In de 18e eeuw, nadat de „onderstaven”

Dagelijksche soldijen

(in centen).

RANGEN EN BETREKKINGEN.	Artillerie.					Genietropen.	Hospitaalolaten.	Administratie-tropen.
	Infanterie.	Cavalerie.	Veld- en Rijdende.	Vesting.	Panleerfort.			
Vaandeldrager	bij aanstelling	250						
	na 3 jaren dienst als zoodanig .	275						
	" 6 " " " " .	300						
Adjutant-Onderofficier (geen schrijver zijnde)	bij aanstelling	225	225	225	225	225	245	
	na 3 jaar dienst als zoodanig .	250	250	250	230	250	270	
Adjutant-Onderofficier	bij aanstelling	170	170	170	170	170	170	
	na 3 jaar dienst als zoodanig .	180	180	180	180	180	180	
	" 6 " " " " .	190	190	190	190	190	190	
Sergeant-majoor	bij aanstelling	130	130	130	130	130	130	
	na 3 jaar dienst als zoodanig .	145	145	145	145	145	145	
	" 6 " " " " .	160	160	160	160	160	160	
Sergeant	100	100	100	100	100	100		
Gepensioneerde of gegaeerde	bij aanstelling	70	70	70	70	70	70	
	na 3 jaar dienst als zoodanig .	80	80	80	80	80	80	
Sergeant-majoor- (opperwachmeester-) administrateur	bij aanstelling	175	180	175	195	175	195	
	na 3 jaar dienst als zoodanig .	200	205	200	220	200	220	
" 3 " " " " " en bovendien de geschiktheid bezittende voor den rang van adjutant-onderofficier	210	215	210	210	210	230		

Bijzondere bepalingen.

A. Van algemeen aard.

- Onderofficieren en militairen bereiden dien rang, die tot het bewaken van het materieel in de legerplaatsen worden gebedigd, genieten gedurende dien tijd eene soldijverhooging van 10 cent per dag. Zij, die artillerie-werkzaamheden in de forten verrichten en daar moeten verblijven, genieten eveneens 10 cent soldijverhooging per dag, indien zij niet met genot van voeding bij de ingezetenen zijn ingekwartierd.
- Dienstplichtigen bij de landweer genieten dezelfde soldijen als voor hunne ranggenooten, dienstplichtigen bij de militia, zijn vastgesteld.
- Gedurende den tijd, dat de miliciens(-soldaten) onder de wapenen zijn krachtens de artikelen 108, 109, 110 of 112 van de Militiewet 1901, genieten zij eene soldijverhooging per dag: voor hen die behooren tot de Cavalerie, de Veld- en de Rijdende-Artillerie, de Compagnieën Wielrijders en de Hospitaalolaten ten bedrage van 5 cent; voor hen die behooren tot een der andere korpsen ten bedrage van 3 cent. Voor zooveel die miliciens, behoorende tot een der *berzelen* korpsen, zich, na het verstrijken van hunnen dienst krachtens art. 109 der Militiewet 1901, verbonden hebben tot een *omafgebroken* vrijwillig verblijf onder de wapenen van ten minste drie maanden krachtens art. 112 dier wet, wordt hunne soldij niet met 5, doch met 7 cent per dag verhoogd. Miliciens-*postdare-enzorgers* genieten, na 8 1/2 maand verblijf onder de wapenen, eene soldijverhooging van 3 cent per dag.
- Aan militairen, die belast zijn met de bediening van een motor of die als stoker dienst doen in eene *militaire bad-arrichting*, kan deswege eene soldijverhooging worden toegekend van ten hoogste 15 cent per dag.
- De verhoogeningen wegens dienstjaren worden slechts toegekend, voor zooveel de rangen door de belanthebbenden — na het volbrengen van hun 18e levensjaar — *omafgebroken* zijn bekleed. Ten aanzien van die soldijverhoogeningen worden zij, die, na den militairen dienst met pensioen

een permanenter karakter kregen, trad hij ook wel op als adjudant. Met de kwartiermeester van na 1795, die deel uitmaakte van het militair-administratieve apparaat, had hij slechts de naam gemeen.

Hoewel verschillende auteurs ons reeds voor het leger, zoals dat in de eerste helft van de 17e was, een hiërarchie met bijbehorende rangen voorschotelden, dienen wij die toch met de nodige omzichtigheid te benaderen. In die tijd werd namelijk nog niet over rangen gesproken maar werden termen als ambten, bedieningen en charges gebruikt.

Teneinde toch enig inzicht in de materie te verkrijgen, moeten wij ons eerst afvragen wat nu precies onder een rang dient te worden verstaan. Wanneer wij een rang omschrijven als een aan een persoon toegekende titel, aangevende de plaats binnen een hiërarchie, onafhankelijk van de werkzaamheden die worden verricht, dekken wij daarmee vrijwel geheel de hedendaagse opvatting daaromtrent.

Laten wij de kapelmeester, een rang die in 1918 werd ingesteld, buiten beschouwing, dan zijn na 1945 alle aan de functie gebonden rangen verdwenen. Niet alleen fourier was zo'n rang, maar wij kenden ook de opzichters en hoofdopzichters van fortificatie (resp. in 1849 en 1874 ingesteld), de opperschippers en de opperschippers 1e klasse bij de torpedisten, de hoofdwerktuigkundigen 2e en 1e klasse bij de kustartillerie (eerder machinist en machinist 1e klasse bij de pantserfortartillerie geheten) alsmede de conducteurs 1e en 2e klasse bij de artillerie. Bovendien was van 1909 tot 1923, doch uitsluitend bij de infanterie, vaandeldrager een afzonderlijke rang. Deze onderofficieren behoorden allemaal tot de groep „onderofficieren met een hogere rang dan die van Adj.-OO”. De hoofdopzichter van fortificatie en de kapelmeester hadden de hoogste rang en waren gelijkgesteld met de onderluitenant bij het voormalige KNIL.

Tegenover de rang, die het humane element aan geeft staat de functie, waarin de bedrijfsorganisa-

torische aspecten naar voren komen. Wij kunnen de functie definiëren als een complex van min of meer bijeenbehorende taken, voortvloeiende uit de taak- of arbeidsverdeling binnen een organisatie, onafhankelijk van de persoon die de werkzaamheden verricht.

Doordat momenteel de salarisschalen voor het militaire personeel rangsgewijs zijn opgesteld lijkt het of men naar rang wordt betaald. In wezen wordt men echter betaald voor de werkzaamheden, die men verricht. In het verleden was (ook) de militaire bezoldiging veel meer functioneel afgestemd. Uit de hiernaast gereproduceerde tabel blijkt dat nog in 1909 de soldij voor (beroeps)onderofficieren zowel van wapen tot wapen als van functie tot functie verschilde.

Terugkerend naar de 17e eeuw dienen wij ons af te vragen of woorden als kolonel, ritmeester, vendligh, sergeant enz. niet veeleer functiebenamingen zijn dan rangen in de moderne zin des woords. Er is een aantal argumenten dat voor de functieopvatting pleit.

1. In de monsterrollen, die tevens golden als „betalingslijsten”, wordt geen onderscheid gemaakt tussen rang en functie zoals thans in de organisatietabellen geschiedt. Het woord kolonel impliceerde het commando over een regiment, de capiteyn „bezat” een compagnie voetvolk enz.

2. Aanvankelijk ging het verlies van een functie gepaard met het verlies van een rang. De gebroeders Schulten schrijven hierover in hun boekje „Het leger in de zeventiende eeuw”:

Een kapitein wiens compagnie werd afgedankt raakte zijn betrekking kwijt. Wanneer geen bijzondere financiële regeling was getroffen nam hij dienst in een bestaande compagnie, zij het in een lagere rang, in de hoop later weer voor een kapiteinsplaats in aanmerking te komen.

Eerst in 1667 werd bepaald dat wanneer een dergelijk vrijgekomen officier dus werd „gereformeerd”, in ede en betaling bleef — sommigen zochten in voorkomend geval een heenkomen naar het leger van een vreemde mogendheid — hij de rang behield van zijn jongste commissie. Bij een nieuwe aanstelling volgde echter ook een nieuwe commissie waarvoor ook een nieuwe eed werd gevorderd. ▷

◀ Recuell Militair 1909, blz. 382 en 383, met een overzicht van de „dagelijksche soldijen”, zoals vastgesteld bij KB nr 99 van 9 maart 1909

3. Ofschoon zulks officieel niet was toegestaan was de verkoop van militaire ambten niet ongebruikelijk. In 1637 trachtten de Staten-Generaal door middel van een plakkaat een einde aan dit misbruik te maken door naast de *eedt van getrouwicheyt* ook een *eedt tegen de resignatie en de vercooppinge van militaire chargen* te eisen. Doordat hetzelfde Hoge College van Staat ook vrijstelling van de eed kon geven bleef het echter een dode letter.

Doordat de situaties in vroegere dagen zich niet steeds even goed laten vertalen naar onze tijd is het moeilijk exact vast te stellen hoe de zaken destijds lagen. Een discussie over de vraag wanneer „kolonel” van functiebenaming tot rang is geworden is derhalve weinig zinvol. Het ontstaan van de hedendaagse hiërarchie kan evenwel ook op een andere wijze worden verklaard:

— in het Staatse Leger van de 17e eeuw kende men een verscheidenheid aan functies, destijds ambten en bedieningen en ook wel charges genoemd;

— een deel van deze functies bevatte in hoofdzaak taken, liggende in de directe bevelsketen;

— uit de in deze bevelsketen liggende functies is de moderne militaire hiërarchie ontstaan.

In de loop van de 18e eeuw verloor men, althans in ons land, de oorsprong van de hiërarchie ietwat uit het oog en ging men de titulatuur uit deze bevelsketen ook gebruiken voor functionarissen die niet in deze keten thuishoorden. Zo werd in 1753 het Korps Militaire Ingenieurs opgericht en dat omvatte behalve de directeur-generaal 3 kolonels, 4 luitenant-kolonels, 7 majoors, 14 kapiteins, 17 kapitein-luitenants en 19 luitenants. Bij de legerherforming van 1795 kregen de nieuw aangestelde kwartiermeesters de rang van kapitein of luitenant en mochten de chirurgijns-majoor luitenantsepaulletten dragen. Weliswaar werd gedurende het Ko-

ninkrijk Holland bepaald dat kwartiermeesters en chirurgijns geen militaire rang hadden, maar na 1813 werden zij weer „berangd”. Tot circa 1830 werden steeds meer functionarissen zoals plaatsmajoors, opzichters van fortificatie, treinpersoneel, militaire werklieden enz. in het rangenstelsel ingepast. Van Doorn formuleerde op blz. 107 van zijn „Sociologie van de organisatie” dit gebeuren als volgt:

Bij uitbreiding en complicering van het leger en de daarmee gepaard gaande specialisatie ontstond de behoefte aan technische en administratieve specialisten, die men in de gezagsverhoudingen van de lijnhiërarchie inpaste. Daar de specialist echter op grond van zijn functie en niet van zijn gezagspositie een bepaalde status krijgt toebedeeld heeft deze status, hoewel formeel identiek met die van de troepenofficier en -onderofficier, in feite een geheel andere inhoud.

Hoewel Van Doorn het proces in tijdsperspectief zeer verkort, en daardoor wat vertekend, weergeeft doet zulks weinig af aan de juistheid van deze analyse.

Het zal de lezer zijn opgevallen dat in het vorenstaande steeds wordt gerefereerd aan de ontwikkelingen in het Nederlandse leger. Hoewel de landstrijdkrachten van vrijwel alle mogendheden volgens een zelfde grondpatroon zijn opgebouwd en derhalve ook hun hiërarchieën weinig verschillen, is de ontwikkeling niet steeds parallel verlopen. Zo heeft men in de meeste staten die na 1870 in het Duitse Keizerrijk werden verenigd, evenals in de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie, het probleem van de „specialisten” anders aangepakt, waardoor de „bevelsrangen” van vreemde smetten vrij bleven. Men deelde deze specialisten in in een aantal groepen *Wehrmachts- of Militärbeamten*. In 1914 kende men zo in het

Literatuur

F. J. J. ten Raa en F. de Bas — *Het Staatse leger 1568-1795* (8 dln). Breda (1911 e.v.).

H. Hardenberg — *Overzicht van de voornaamste bepalingen betreffende sterkte, samenstelling, betaling, verzorging en verpleging van het Nederlandsche leger sedert de Vrede van Utrecht in 1713 tot den tegenwoordigen tijd*. Den Haag (1858-1861).

F. J. G. ten Raa — *De uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht hier te lande en in de koloniën*. Den Haag (1897-1900).

J. A. A. van Doorn — *Sociologie van de organisatie*. Leiden (1956).

C. M. en J. W. M. Schulten — *Het leger in de zeventiende eeuw*. Bussum (1969).

Oostenrijkse leger en bij de Honved (het Hongaarse leger) meer dan twintig beambtengroepen, uiteenlopend van intendanten, betaalmeesters, medisch en veterinair personeel, tot *Feldpostoffizianten* en *Militär Forstbeamten* toe. Elke groep had een eigen hiërarchie met eigen titulatuur, die echter steeds parallel liep met die van de *troupiers*, wier distinctieven men ook droeg. In Oostenrijk

heeft dit systeem zich, zij het in afgeslankte vorm, tot 1955 weten te handhaven.

Als wij over „modern” leger praten moeten wij ons wel realiseren dat het materiaal weliswaar nieuw is, maar dat het leger zelf de resultante is van een historisch gedetermineerd samenstel van factoren. Het rangenstelsel valt hieronder.

MAAK U NIET BEZORGD

dat u na dienstverlating de

MILITAIRE SPECTATOR

niet meer zult ontvangen:

als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap vindt u hem maandelijks in uw bus!

Bovendien driemaandelijks Mars in Cathedra. Voor f 30,- per jaar!

(Buitenland f 40,-)

Snel een briefkaart aan de secretaris

DENIJSSTRAAT 135, 2251 HJ DEN HAAG

en uw bezorgdheid is over!